

Методичні рекомендації
Українського інституту національної пам'яті
для загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів
до 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського

Вступ

Мета проведення заходів

Форми і методи проведення заходів

Історико-біографічна довідка

Цитати Михайла Грушевського

Цитати видатних діячів про Михайла Грушевського

10 цікавих фактів із життя визначного історика і державотворця

Вступ

Цього року 29 вересня виповнюється 150 років від дня народження видатного історика України, політичного та державного діяча, голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського. Відповідно до Указу Президента від 9 лютого 2015 року № 63 «Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського» у вересні 2016 року проводяться Дні Михайла Грушевського в Україні. Їх мета – вшанування та утвердження традицій боротьби за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, засвідчення вдячності всім творцям і захисникам Української держави, виявлення поваги до унікального наукового доробку Михайла Сергійовича, здійсненого в руслі європейської інтелектуальної традиції.

Планом заходів з підготовки та відзначення ювілею, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 року № 586-р, передбачено проведення у навчальних закладах просвітницьких заходів, спрямованих на вивчення ролі історичної постаті Михайла Грушевського в історії українського державотворення та науки.

Вивчення життя та діяльності Михайла Сергійовича в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах є важливим елементом історичної освіти як чинника формування національної ідентичності, патріотичного виховання дітей і молоді, формування їх громадянської позиції, морально-етичних пріоритетів.

Змістове наповнення уроків і тематичних заходів, присвячених видатному діячеві, повинно представити його як історичну постать, що відіграла важливу роль у проголошенні незалежності України та становленні національної ідеї.

Мета заходів, присвячених 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського:

– **пізнавальна:** актуалізувати інформацію про життєвий шлях Михайла Грушевського з акцентами на його державотворчій, політичній, громадській, науковій діяльності та її ролі для розбудови української держави і науки;

– **практична:** сформулювати й розвинути інформаційні, хронологічні, мислинневі, творчі, мовленнєві, аксіологічні й інтерактивні вміння, навички самоорганізації, критичного мислення, сприяти усвідомленню учнями значущості історичної, наукової, просвітницької спадщини Михайла Грушевського в контексті історії України кінця XIX – XX століття;

– **виховна:** сприяти актуалізації громадянських почуттів, соціально активної позиції, патріотизму, розумінню ролі та місця конкретної особистості в історії народу і держави, відродження та збереження пам'яті про борців за незалежність України.

Форми і методи проведення заходів. Історико-біографічна довідка може бути використана на уроках історії України в 10 класі під час викладання теми «Українська державність в 1917–1921 роках». До 150-річчя Михайла Грушевського можуть бути організовані різноманітні навчально-виховні заходи, в тому числі й позашкільні. Наприклад, історичні читання, бінарні уроки, круглі столи, фестивалі презентацій, усні журнали, дискусійні майданчики, турніри знавців творчості Грушевського, лабораторії державності, уроки-інтерв'ю, віртуальні подорожі місцями Наукового товариства імені Тараса Шевченка, моделювання рольової ситуації та ситуації вибору в умовах Української революції 1917–1921 років тощо.

Роботу з підготовки заходів рекомендуємо проводити комплексно, з урахуванням міжпредметних зв'язків, спільними зусиллями освітніх закладів, музеїв, бібліотек, органів державного управління та місцевого самоврядування.

Історико-біографічна довідка

Михайло Сергійович Грушевський – видатний історик, визначний державний і громадсько-політичний діяч, літературознавець, письменник, публіцист, організатор української науки, академік Всеукраїнської академії наук і Академії наук СРСР.

Народився в м. Холм (нині Хелм, Польща) в сім'ї вчителя гімназії, організатора народної освіти, автора «Первой учебной книги церковно-славянського язика». Рід батька походив від козаків Грушів, рід матері – греко-католицьких священників Опущкевичів.

Закінчив 1-шу Тифліську гімназію, історико-філологічний факультет Університету святого Володимира, наукову працю розпочав під керівництвом відомого історика Дмитра Антоновича. За монографію «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття» (1890 рік) нагороджений золотою медаллю, залишений в університеті для подальшої наукової та викладацької роботи як професорський стипендіат.

1894 року захистив магістерську роботу. За рекомендацією Антоновича призначений на посаду ординарного професора кафедри «Всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету.

Львівське Наукове товариство імені Тараса Шевченка (далі – НТШ) як перша українська академія наук

У Львові розпочав активну науково-організаційну діяльність у НТШ. Очолював історико-філософську секцію, редагував «Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка», створив та очолив Археографічну комісію товариства, а в 1897–1913 роках голова Товариства, що під його орудою розвивалося як академічна установа на взірць західноєвропейських.

Ініціював роботу зі збирання джерел з історії України, які друкувалися в серійних виданнях Археографічній комісії НТШ: «Жерела до історії України-Руси», «Пам'ятки української мови та літератури». 1906 року започаткував видання «Українсько-руського архіву», а 1898-го – разом із Іваном Франком та Осипом Маковеєм заснував і редагував літературно-публіцистичний журнал «Літературно-

науковий вістник». У 1899 році був одним із організаторів «Української видавничої спілки». За редакцією вченого у 1895–1913 роках вийшло 113 томів «Записок Наукового товариства імені Тараса Шевченка».

Грушевський значну увагу приділяв підготовці наукових кадрів, створив власну наукову школу. Її представники Василь Гарасимчук, Іван Джиджора, Мирон Кордуба, Іван Кривецький, Іван Крип'якевич, Омелян Терлецький, Степан Томашівський.

Головною працею життя Михайла Грушевського вважається багатотомна «Історія України-Руси». Грушевський вважав написання такої фундаментальної праці справою честі свого покоління і трудився над нею упродовж більшої частини свого життя. Перший том вийшов у Львові 1898 року, а останній, десятий, присвячений подіям 1657–1659 років, надрукувала його донька Катерина в 1936 році, вже після смерті Михайла Грушевського.

Від 1897 року тривалий час добивався відкриття у Львові самостійного українського університету. Один із організаторів Української національно-демократичної партії в Галичині. 1906 року виступив із програмою заснування українських кафедр у всіх університетах підросійської України. Ініціював створення 1904 року в Львові громадської організації – Товариства прихильників української літератури, науки і штуки, яке сприяло розвиткові української культури та науки, підтримувало творчу інтелігенцію з усіх українських земель.

У Києві продовжив політичну діяльність і розбудову історичної науки та видавничої справи

Після революції 1905–1907 років переніс свою діяльність до Києва. 1907 року його обрали головою новозаснованого Українського наукового товариства у Києві. Редагував «Записки УНТ у Києві», часопис «Україна», «Літературно-науковий вістник», редакцію якого переніс до Києва. З ініціативи та за участю вченого у 1909–1912 роках виходили популярні ілюстровані народні газети «Село» та «Засів».

У 1907 році Грушевський подав кандидатуру на завідувача кафедри Університету святого Володимира, але через шовіністичні настрої адміністрації університету не отримав достатньої кількості голосів.

У цей період активно співпрацював з Українською думською фракцією в I та II Державних думах Росії та її друкованим органом – «Украинским вестником». Налігав до засновників і членів Ради української політичної партії в Російській імперії – Товариства українських поступовців. Політичну платформу того часу Грушевський базував на засадах конституційного парламентаризму й автономії України.

Початок Першої світової війни застав Грушевського на відпочинку в селі Криворівня (нині – Івано-Франківської області, а тоді – територія Австро-Угорщини). З великими труднощами Грушевський зумів повернутись до Києва, де його заарештували за звинуваченням в австрофільстві та причетності до створення легіону Українських січових стрільців. Після п'ятимісячного ув'язнення в Лук'янівській в'язниці висланий до Симбірська. Восени 1915 року завдяки клопотанням російських вчених йому дозволили переїхати до Казані, ще через рік – до Москви, де активно продовжував наукову діяльність, співпрацював із громадсько-політичним виданням «Украинская жизнь». До Києва зміг повернутися лише після Лютневої революції 1917 року.

Період Української революції 1917–1921 років – вершина державницьких устремлінь

З березня 1917-го Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради, головний ідейний натхненник українського національного руху. Під його керівництвом Центральна Рада еволюціонувала від вимог національно-культурної автономії до проголошення незалежної Української Народної Республіки.

Грушевський був автором головних політичних документів. Своє бачення національно-культурного і державницького поступу України викладав у виступах, статтях, брошурах, концептуальних положеннях Української революції 1917–1921 років. У статтях «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «На переломі», «Українська самостійність і її історична необхідність» обґрунтував стратегію досягнення державної незалежності.

Михайло Сергійович – головна дієва особа тогочасного українського політичного життя. Без його участі не відбувалося практично жодне масштабне зібрання. Надавав великого значення конституційному процесові. Під його керівництвом розроблялася Конституція УНР, прийнята 29 квітня 1918 року.

Розробник концепції академії наук як громадської асоціації вчених

Після гетьманського перевороту відійшов від активної політичної діяльності. Розробив концепцію Української академії наук як асоціації вчених, але через образи до неї не увійшов. Наукова та видавнича діяльність Грушевського зосереджувалась у заснованому ним Українському соціологічному інституті, громадсько-політична – в керівництві «Закордонною делегацією» Української партії соціалістів-революціонерів, редагуванні її друкованого органу «Борітеся – Поборете!», створенні Комітету «Голодним України».

На еміграції Грушевський розпочав роботу над ще одним великим науковим проектом – багатотомною «Історією української літератури». Перші його томи були надруковані в 1923 році, останній, 6-й том, присвячений літературі 1-ї третини XVII століття, лишився в рукописі і був надрукований тільки у 1995 році.

У березні 1924 року повернувся в Україну, щоб завершити «Історію України–Руси», що неможливо було здійснити без вітчизняних архівів і бібліотечних зібрань. У 1924–1930 роках очолював історичні установи ВУАН: кафедру історії українського народу при Історико-філологічному відділі, Історичну секцію з численними комісіями, археографічну комісію. Осередком його історичної школи стала новостворена Науково-дослідна кафедра історії України. За редакцією вченого в цей період було випущено 80 книг, серед них періодичні та серійні видання: «Україна», «Науковий збірник», «Студії з історії України», «За сто літ», збірники комісії порайонного дослідження історії України.

У 1929-му Грушевського обрали академіком академії наук СРСР. Однак вже згодом розпочався погром історичних установ, створених Михайлом Сергійовичем: у 1930 році було ліквідовано комісію Історичної секції, Науково-дослідну кафедру історії України, закрито всі видання. В цей період він став об'єктом нещадного цькування з боку більшовицького режиму.

З березня 1931 року Грушевський перебував у Москві у «відрядженні» під пильним наглядом репресивних органів. Архівні джерела свідчать, що тотальне стеження за вченим органами ГПУ–НКВД розпочалося від перших днів повернення в Україну і завершилося арештом у березні 1931 року за звинуваченням у керівництві

т. зв. «Українським національним центром». Через короткий час після допитів у Харкові Грушевського звільнили. Відкритий судовий процес так і не відбувся. Документів, що дозволяють однозначно з'ясувати обставини та пояснити мотиви звільнення вченого, на сьогодні не виявлено.

Помер Михайло Грушевський у Кисловодську після хірургічних операцій. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Попри те, що він повернувся до УСРР, займав високі посади в АН, тривалий час він залишався «контрреволюційним істориком». Грушевський формально не був репресований радянською владою. За весь час тоталітарного режиму його твори не перевидавалися, а надруковані раніше вилучалися з бібліотек і знищувалися. Наукова спадщина Грушевського в той час не вивчалася.

Цитати Михайла Грушевського:

1. «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою».
2. «Ця стадія українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян...»
3. «Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою».
4. «Український народ належить до ...європейського кола не силою тільки історичних зв'язків..., а й самим складом народного характеру».
5. «Покоління, яких жде Україна тепер, повинні бути людьми діла реального, практичного – спеціалісти-адміністратори, фінансисти, економісти, знавці військового і морського діла, техніки...»
6. «І у нас повинно стати тепер ... прикметою невихованості людини все, що різко розминається з демократизмом і ідеєю соціальної справедливості: нахил до розкішного життя, імпонування зверхнім багатством...»
7. «Тепер наше гасло – самостійність і незалежність».
8. «Мусимо йти, бо спинити походу не можна».
9. «Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в цей момент: самостійність і незалежність нашого народу».

Цитати видатних діячів про Михайла Грушевського:

1. «Чоловік широкої освіти, незломної волі і невичерпаної енергії... Ті мало не 70 томів наукових і літературних публікацій, виданих під його редакцією, за його ініціативою і при його діяльній помочі, то далеко не вся, то може лиш половина його праці». **Іван Франко.**

2. «Була це людина великого масштабу, бистрого розуму, надзвичайно широких розумових зацікавлень. Він мав подиву гідну ерудицію... Працездатність мав колосальну. У розпалі революційних подій 1917 року писав книжки, брошури, статті, склав кілька шкільних підручників. Як голова Центральної Ради одночасно вів засідання, керував дебатами і справляв коректу. Був людиною у повному значенні того слова. Але мав одну органічну хвилю: безмежне честолюбство. Він звик володіти і наказувати, і всі йому підпорядковувались, бо він мав в очах людей авторитет, придбаний його розумом і працею». **Дмитро Дорошенко.**

3. «Грушевський, як і кожна людина, належав своїй добі. Вона – єдине мірило оцінки історичного діяча. Доба Грушевського цю оцінку зробила. Але творчість

Грушевського – це вічна власність українства. І в історичній перспективі «Історія України-Руси» завжди стоятиме поруч з Шевченковим «Кобзарем». **Олександр Оглоблин.**

4. «Він обіймав своїм оком і обгортав своїми дужими раменами всю нашу землю, тішився, коли їй сонце світило, й болів її ранами, а як рани творилися на його очах, старався їх загоювати». **Іван Крип'якевич.**

5. «Михайло Грушевський був складною особою та винятковою особистістю. Не одноколірною, а з світлими білками і тінями». **Ярослав Дашкевич.**

6. «Ерудиція, ознайомленість із західньо-європейським політичним життям і природні здібності ставили його значно вище багатьох тодішніх наших громадських діячів і політиків». **Борис Мартос**

7. «Це був історик в повному значенні цього слова... Він був переконаний, що український народ вийде на шлях вільного політичного і культурного розвитку навіть тоді, коли хвилево програє той чи інший бій... У внутрішньо-українських справах Михайло Грушевський був гарячим прихильником народоправства і демократії...». **Микола Ковалевський.**

8. «Михайло Грушевський був символом всеукраїнського національного єднання, що його він розумів як з'єднання всіх частин української нації в єдиному національно-державному і національно-культурному організмі». **Любомир-Роман Винар.**

10 цікавих фактів із життя видатного історика і державотворця

1. Діду Михайла Грушевського по материнській лінії (Захарій Оппоков) за життя було подаровано дворянство, нагороджено двома орденами Святої Анни, бронзовим хрестом, орденом святого рівноапостольського Володимира.

2. Батько Михайла Грушевського – Сергій Федорович – був знаний як автор одного з кращих підручників з церковнослов'янської мови для шкіл, книга витримала понад 30 перевидань. Це дало змогу набути чималий капітал і жити безбідно ще багато років.

3. Початкову освіту здобув удома, а до Тифліської гімназії був зарахований одразу до третього класу. Навчання давалось легко, тому мав час працювати бібліотекарем і «плавати у книжковому морі і впиватися ним...».

4. Перше кохання – оперна співачка Олена Марковська. Зачаровувався її співом, запрошував на традиційні щорічні концерти у гімназію, декламував їй свої вірші. Олена відповідала взаємністю. Але кохання не мало продовження. На початку 1886 року гастролі оперної трупи у Тифлісі скінчилися, і співачка поїхала. Молоді люди розлучилися.

5. Михайло Грушевський починав творчий шлях саме як письменник. Однак чимало літературних текстів дотепер не друкувалися. Значний їх масив уперше було надруковано у виданні «Михайло Грушевський: Із літературної спадщини» – Нью-Йорк – Київ. – 2000.

6. У січні 1918 року під час штурму Києва більшовики цілеспрямовано спалили фамільний маєток Грушевських на вулиці Паньківській, 9. Операцією командував Михайло Муравйов. Бронепотяг із загонами матросів на чолі з Андрієм Полупановим кілька годин розстрілював запальним снарядами будинок. Ущент згоріли цінні рукописи, бібліотека, унікальні колекції рушників, вишивок, килимів, порцеляни та прикрас. Згодом Муравйов вихвалявся «цим подвигом»: «Я велел артиллерии бить по

самым высоким и красивым дворцам и домам Киева, по церквям и попам... Я зажег снарядами огромный дом Грушевского, и он в течении трех суток горел как яркий костер...».

7. 29 квітня 1918 року на Михайла Грушевського в Луцьких казармах Січових стрільців у Києві здійснено замах. Нападник, за однією з версій – російський офіцер, намагався заколотити голову Центральної Ради багнетом. Та промахнувся, поранивши дружину Марію Іванівну. Нападника затримали, а згодом він загинув за загадкових обставин... при спробі втечі.

8. У Головному управлінні держбезпеки НКВД справа Грушевського носила кодову назву «Старець».

9. За спогадами сучасників, Грушевський мав надзвичайну працездатність. Спав 4 години на добу, увесь свій час присвячував роботі. Творчий доробок складає понад 2000 праць. 10-томну монографію «Історія України – Руси» Михайло Сергійович писав 38 років (з 1895 по 1933 рік).

10. Один із найбільш суперечливих фактів із життя Михайла Грушевського – це дата його смерті. Мова йде про 24 та 25 листопада 1934 року. Відповідно до історії хвороби Михайла Сергійовича 24 листопада датується останній запис: «Сердечная слабость нарастает... В 2 ч[аса] дня смерть при нарастании сердечной слабости». 27 листопада 1934 року в українських газетах «Комуніст» та «Вісті ВУЦВК» з'явився некролог Грушевського, де й зазначалась дата смерті – 25 листопада. Це призвело до тиражування неточності, адже нікому не спадало на думку, що в офіційному некролозі може бути хиба такого типу.